

Hajdu Péter (1966) irodalomtörténész, klasszika-filológus, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója és a PTE BTK Klasszika-filológia Tanszékének egyetemi tanára. Hat könyve és mintegy száz tanulmánya jelent meg.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
A groteszk arcai (és teste) (2013/2, Süvegh Eszterrel).

Ovidius az idegenek között

Hajdu Péter

Idegenek Rómában

A római szerelmi költészetben a szeretett személy majdnem mindig görög nevet visel, legyen szó akár nőről, akár fiúról. Ez részben a téma poétizálásának kelléke. Propertius IV. könyvének 3. elégiájában, úgy tűnik, egy római matrona levelét olvassuk a római hadsereg kötelékében háborúzó férjéhez, és ha mindkettjüknek görög neve van, az valószínűleg arra szolgál, hogy ezt a házastársi viszonyt költői szférába emelje.¹ Ahogyan Vergilius eclogáiban is egy legalább Serviusig visszavezethető hagyomány szerint a római elit tagjai sejlének fel néhol az átpoétizált arkádiai táj görög nevű pásztorai mögött.² És ahogyan a hattyú is inkább *cygnus* a római költészetben, mintsem *olor*. De ha a görög szavaknak, tulajdonneveknek van is a formalista poétika értelmében vett elidegenítő, a hétköznapi nyelvhasználattól eltávolító stílushatásuk, azért attól sem könnyű eltekinteni, hogy ha egy ábrázolt szituációban a privilegizált római polgár az alávetett keleti területekről érkezőnek mutatott (etnikailag nem is feltétlenül görög, de hellenizált) személlyel kerül szembe, annak súlyos politikai, társadalmi, sőt jogi implikáció is vannak. Ovidius *Szerelmeinek (Amores)* I. 7. elégiájában a főhős azon sopánkodik, hogy dühében a kellesténél jobban megverte szerelme tárgyát. A mérsékelt önmarcangoló³ monológ során ezt olvassuk (29–30):

*An, si pulsassem minimum de plebe Quiritem,
plecterer: in dominam ius mihi maius erit?*

Páholnék polgárt a tömegeből egyet is el, nem
bűnhődném? S úrnóm ütlegelem szabadon!

(Karinthy Gábor fordítása)⁴

Corinnát (kézenfekvő, hogy róla van szó, bár ebben a versben nem hangzik el a neve) egy római polgárjoggal rendelkező férfivel hasonlítja össze kifejezetten jogi szempontból. Még ha a tömeg legkevésbé sem befolyásos tagját ütné is meg, a törvény megbüntetné. De nem csak arról van szó, hogy egy nővel több mindent meg lehetett tenni, mint egy férfival. Kétségtelen, hogy a római nők sem indíthattak pert, de gyámjuk ezt megtehetette, és adott esetben nyilván meg is tette. Egy polgárjoggal nem rendelkező nő viszont jogilag szinte teljesen kiszolgáltatott (egyébként egy férfi is). A római szerelmi elégia teljes korpuszára jellemző, hogy a nőnek semmiféle férfirokona nincs, legfeljebb (igen engedékeny) anyját vagy nővérét emlegetik.⁵ A beszélőben természetesen fel sem vetődik, hogy tettének bármiféle jogi következménye lehetne, csak elmélázik jog és morál viszonyán: úgy kéne viselkednie, mintha az idegen (migráns) nőt is megilletné az a jogi védelem, ami egy polgárjoggal rendelkező férfit, nem azért, mintha általában így lenne helyes, hanem a kettejük közti érzelmi és szexuális kapcsolat miatt. A mondatnak azonban sajátos iróniát kölcsönöz, hogy a nőt *domina*-ként nevezi meg. A *servitium amoris* képzetéből⁶ következik, hogy a szerelmes férfi olyan kiszolgáltatott a szeretett nőnek, mint a rabszolga a gazdájának, és ezért lehet a nő megnevezése *domina*, azaz tulajdonos, gazda. Az ábrázolt szituációban egy római lovag bántalmazott egy nőt, és itt azon sopánkodik, mennyire igazságtalan, hogy

a nőnek semmilyen jogorvoslati lehetősége nincs, miközben a szokásos szerelmes költői nyelvben éppen ő a kiszolgáltatott rabszolga. „Több jogom lenne a gazdámval szemben?” – kérdezi, ami a szó szerinti jelentésben abszurd: a gazdájával szemben a szolgának semmilyen joga sincs, de Corinna csak egy olyan metaforikus értelemben gazda, amely, lám, még a fizikai erőszakkal szemben sem nyújt védelmet.⁷

Ovidius természetesen itt is a szerelmi elégia konvencióival játszik. Extrém szituációban próbálja ki a hagyományos metaforika teherbírását, de a legérdekesebb az, hogy az elégia szerelemábrázolásának eleve abszurd hatalmi dinamikáját jogi szempontból teszi explicitté, és a római polgárjog emlegetésével külön kiemeli a nő idegenségét és ebből adódó kiszolgáltatottságát. Ilyen helyet azonban nagyon keveset találunk a római szerelmi elégiában, hiszen többnyire éppen arról panaszkodik a szerelmes költő, hogy ő mennyire ki van szolgáltatva a nőnek, de a hatalmi dinamikának ezt a kiforgatását érdemes észben tartani.

Egy római idegenben

Még akkor is érdemes észben tartani, amikor Ovidius másfajta elégiákat kezd írni másféle találkozásokról az idegenekkel, a nem rómaiakkal, ami a száműzetési költeményekben fog megtörténni. Ott is folyamatosan kiszolgáltatottságról, tehetetlenségről, szerencsétlenségről van szó, de közben azt sem felejtethetjük el, hogy a vagyont és jövedelmét megtartó római lovag Tomiban vélhetőleg legalább tehetősnek számított, és folyamatos kapcsolattartása a centrummal, ott is a birodalom több nagyon befolyásos vezető személyiségével, őt mint a központ képviselőjét állítja szembe a kolonizált vagy kolonializálandó lakossággal.⁸

Az a határvidék, amely Ovidius verseiben megjelenik, nagyon kevéssé reális táj. Az írott és tárgyi forrásokból kiolvasható Tomi olyan kevéssé hasonlít Ovidiuséhoz, hogy Fitton-Brown vezetésével pár évtizede még azt is felvetették egyesek, hogy az egész száműzetéssztori fiktív, és Ovidius nem is járhatott Pontusban.⁹ Ezt nem csak tudománytörténeti érdekességként említtem meg, ahogyan máig majd mindenki megemlíti, aki ezekről a költeményekről ír. Az ötlet ugyanis annyira jó, hogy nehéz teljesen eltekinteni tőle a száműzetésversek olvasása során, és pedig attól annyira jó, hogy a verseknek lényegi elemeire irányítja rá a figyelmet. Az egyik az, amit Thomas Habinek így fogalmazott meg: „őnmaga és a tomibeliek leírásának ideológiai ereje nem volna kategorikusan különböző akkor sem, ha az egész projekt fiktív lenne.”¹⁰ A másik, hogy az ovidiusi játékoság nagyon gyakran átüt a panasz monoton hangján. Ha a száműzött beszéde egy öngyógyító diskurzus is, amely a traumatizált szubjektum pontosan ugyanolyan bőbeszédűségével operál, mint amelyet Ovidius a *Hősnők leveleiben* (*Heroides*) kísérletezett ki az elhagyott szerelmes nők szubjektumának ábrázolására,¹¹ akkor sem lephet meg senkit, hogy a rétoriskolai szerepgyakorlat játékosága itt is a tényezők között szerepel. A költeményeknek akkor is fel kell építeniük, mégpedig retorikai eszközökkel, a szerencsétlen száműzött szerepét, ha a költő személy szerint egy magát szerencsétlennek érző száműzött. Mind a beszélő szubjektum, mind a környezet ábrázolásában fontos szerep jut a fikciónak, bár ennek belátásához nem kell tagadnunk a száműzetés mint élettrajzi esemény realitását.

Játékos panaszkodás, avagy a panaszkodódsi

Mielőtt az ábrázolás fikcionális játékainak kérdésére rátérnék, hadd említsek néhány helyet, ahol az ovidiusi játékoság átüt a panasz szólamán.¹² A *Tristia* (*Keservek*) I. könyvének 4. elégiája dramatizált monológ: a tengeri viharban beszél a száműzetés helyére utazó főhős. A legvégén a tengeri istenekhez fohászkodik, hogy mentsék meg az életét, és az utolsó pentameterben még ennek az imának is utánavevő: *si modo, qui periit, non periisse potest* („már ha ki meghalt rég, élve maradni ha tud”, 28, ford. Teravágimov Péter). Hogy a száműzetés egyenlő a halállal, vagy rosszabb, mint a halál, visszatérő motívuma mindkét versgyűjteménynek. De lám, még ez a tragikus metafora, illetve hiperbola sem zárja ki a szójátékot. A vers nyilván azért jelen idejű, dramatizált beszéd, mert az életveszélyes szituáció megjelenítése így hatásosabb, mint múlt idejű elbeszélésként egy már értelemszerűen megmenekült, biztonságban beszélő narrátor előadásában lenne. Viszont ez a monológ poénal zárul.

A *Tristia* III. könyvének nyitó versében maga a könyv beszél el megérkezését Rómába. A hang alapvetően patetikus, de ha a szöveg elkezd reflektálni az egész vers alapjául szolgáló megszemélyesítés figurativitására, akkor a komikus hatás az egész diskurzust el fogja bizonytalanítani.¹³ Az 55–56. sorokban a könyv a saját ijedelmének fizikai tüneteit írja le:

*Aspicis exsanguis chartam pallere colore?
Aspicis alternos intremuisse pedes?*

Látod, vértelenül halovány a papír, csoda sápadt!
Látod, hogy lépnek lábai, mily remegőn?

(Adamik Tamás fordítása)

A sápadtság és a lábremegés a félelem kézenfekvő testi tünete – egy emberi test esetében, de hogyan mutathat ilyen tüneteket egy könyv? Fehér lehet a lap, bár nyilván nem azért, mert kifutott belőle a vér, és persze a versben is vannak lábak. A váltakozó lábak remegésének képe a disztichon formájával játszik. Egy hasonló viccet Ovidius az *Epistulae ex Ponto* (*Levelek Pontusból*) IV. könyvének 5. elégiájában is elsüt. Ott az elégia nem egyenlő hosszúságú lábai miatt nehezen teszi meg az utat Rómába (*Ite, leves elegi [...], / longa via est nec vos pedibus proceditis aequis*, 1–3).

Az *Epistulae ex Ponto* már megnevezi a versek címzettjeit, de a IV. könyv 12. elégiájában azzal a problémával kell megküzdeni, hogy a címzett, Tuticanus neve nem helyezhető el daktilikus versben. Ovidius a tőle megszokott alaposággal sorra veszi a lehetőségeket. Elvászthatná a nevet egy *enjambement*-nal. Rövidnek vehetné a harmadik vagy az első szótagot, vagy hosszúnak a másodikat.

*His ego si vitis ausim corrumpere nomen,
ridear et merito pectus habere neger.*

Nem merem én e hibával rontani el nevedet, mert méltatlanság az, csak kinevetne a nép. (15–16)

(Kartal Zsuzsa fordítása)

Am ezekből a nevetséges szívtelenségekből kettőt elkövetett az előző sorokban, kétféle hibával is leírta Tuticanus nevét. Éppen most tette meg azt, amiről azt mondja, hogy nem teszi meg.

A *Tristia* I. könyvének 5. elégiájában saját utazását Odysseuséval veti össze. Az összemérés részletes és aprólékos. Ha valaki arról gyözködi az olvasóit, hogy ő többet túrt, mint Odysseus (*Neritio nam mala plura tuli, 57*), a sokat túrés és a balszerencsés tengeri utazás mitikus archetípusa, az már eleve játék, egyben természetesen a rétoriskola egyik helyzetgyakorlata is. De a vége felé még egy olyan szempont is előkerül, amely gyakorlatilag aláássa az egész összevetés komolyságát (79–80):

*Adde, quod illius pars maxima ficta laborum,
ponitur in nostris fabula nulla malis.*

Add hozzá, a kalandjai nagyrészt csak kitaláltak,
ámde a kínomban csöppnyi mesét se találsz.

(Csehly Zoltán fordítása)

Az persze önmagában jó érv, hogy az én bajaimnál még kitalálni sem lehet nagyobbakat, de ha már 22 soron át méricskéltem össze a saját sorsomat valaki máséval, akkor az az állítás, hogy ráadásul, amit róla mondtam, még csak nem is igaz, akkor is elbizonytalanítja a diskurzust, ha ez a saját magamról mondottak realitásának bizonygatására fut ki. Odysseus esetében nyilván a saját maga által a phaiákok közt elmesélt kalandjai tűnnek leginkább kitalátnak, és ha a tengeri útjáról éppen most maga mesélő Ovidius kiemeli a mindenkori mesélő megbízhatatlanságát, akkor hiába bizonygatja, hogy ő a megbízható narrátor kivételes példája.

A fikciós táj

A költeményekben egy költői táj jelenik meg, egy dermesztően hideg, terméketlen vidék, amely ráadásul állandó hadszíntér is. A folyamatos hadiállapot és a sarkvidéki hideg a leírás két legfontosabb visszatérő eleme. Kétségtelen, hogy a területet Augustus ekkoriban, mindössze pár évvel Ovidius odaküldése előtt szervezte provinciává, és az epigráfiai leletek tanúsága szerint néhányszor valóban betörték oda nomád népek északról.¹⁴ Ovidiusnál viszont a télen befagyó Dunán át *mindig* (merthogy egyébként szerinte ott mindig, vagy majdnem mindig tél van) jönnek a geták (*Tristia* III. 10), és aki nem menekül a városfalak mögé, azt vagy elhajtják, vagy mérgezett nyilakkal megölik (*Tristia* IV. 1). Olyan hideg természetesen nem volt ott, hogy megfagyjon a bor (*Tristia* III. 10, 23–24), vagy hogy amiatt ne teremjen meg a szőlő (*Tristia* III. 12, 14). Valójában tudjuk, hogy volt szőlőművelés azon a területen az ókorban. Amit Ovidius ír, az nem riport a birodalom pereméről, nem az ókor legőszintébb élménybeszámolója. A versek egy jelentős része, legalábbis a színre vitt beszédpozíció szerint, levél és/vagy ajándék egy-egy befolyásos barát számára, annak reményében, hogy segít kieszközölni a kegyelmet vagy legalább némi enyhítést, egy elviselhetőbb tartózkodási hely kijelölését. Akár a címzettek részvételének felkeltése, akár a trauma-kibeszélés öngyógyító mechanizmusa szempontjából megvan a maga létjogosultsága és funkciója a túlzásnak, sőt túldimenzionálásnak a jelen helyzet rettenetességeinek ábrázolásában.

Az ábrázolt realitás viszont maga a határon lét. A Római Birodalom határa azonban nem olyasmi, ami egy teljesen homogén belülről választana el egy teljesen másféle kívülről. Nem a kulturált, szervezett, biztonságos *imperiumot* választja el a kaotikus és veszélyes *barbariától*. Az leginkább a vágyott ideális állapotként, célként lebeg előttünk, ami nem mellesleg a kolonializáció teljes befejezését jelentené. Ezzel szemben a határ egyrészt átjárható, Tomit állandó támadások érik kívülről, és ez a kitettség az egyik alapvető meghatározója az ottani életnek. Másrészt ez a hely már maga is *barbaria*. A tapasztalat nem római tapasztalat, és a kapcsolat a birodalom központjaival akadozik. Ritkán érkeznek hajók és ennek megfelelően hírek is. Az elszigetelt határvidék lakossága csak a maga katonai erejére számíthat az északi betörésekkel szemben, sehol nincs említés sem római közigazgatásról, sem arról, hogy esetleg a római legiók is beavatkozhatnának a harci eseményekbe. Az északról betörő támadók és a várost védő kényszerű bajtársak egyébként egyaránt geták és szarmaták.¹⁵ Például a *Tristia* III. 14, 41–42 szerint a városfal őrizete és a bezárt kapu tartja kívül az ellenséges getákat. A városfal őrizete pedig leginkább a nem ellenséges getákból áll. Az a rengeteg hely, amikor arról panaszkodik a beszélő, hogy geták közt él, nem magyarázható úgy, hogy a geták mind a városon kívül vannak. Sőt a *Tristia* V. könyvének 10. elégiájában explicite elhangzik, hogy környéken portyázó ellenség elől a város erődítései közé zárkózva a bent levőktől is félni kell, hiszen ott is hozzákeveredik a barbár tömeg a görögökhöz: *et tamen intus / mixta facit Graecis barbara turba metum* (27–28). Etnikai különbség igazából nem a kint és bent levők, hanem a határvidék és a központ között van.

A *Tristia* első könyvében két elégia (2. és 4.) is szól az utazás viszontagságairól, és hébe-hóba később is előfordulnak említések az útról, illetve mindig és kizárólag annak veszedelméről, de ettől eltekintve a diskurzust két hely, az ott és az itt, Róma és Tomi szembeállítására szervezi. Itt rémes ugyan, de különösen rémes benne, hogy nem vagyok ott. Hiányzik a város képe, a barátaim, a feleségem, van viszont szkíta népség és nadrágos geta tömeg; amit látok és amit nem látok, egyaránt elkésérik (*Tr.* IV. 6, 45–48):

*Urbis abest facies, absunt, mea cura, sodales,
et, qua nulla mihi carior, uxor abest.
vulgus adest Scythicum braccataque turba Getarum:
sic me quae video non videoque movent.*

Messze a Város, messze barátaim és, ki nekem több,
drágább mindennél, messze az asszonyom is,
scythák és géták hordája nyüzsög körülöttem:
így hát fáj, ami nincs, és fájó, ami van.

(Erdődy János fordítása)

Egy másik helyen ezt olvassuk (*Tr.* III. 10, 5–6):

*Sauromatae cingunt, fera gens, Bessique Getaeque,
quam non ingenio nomina digna meo!*

Géták, bessusok és vad sarmata népek öveznek –
nem méltók, hogy eszem tudja silány nevüket!

(Franyó Zoltán fordítása)

Ez nemcsak azt jelenti, hogy ezek a népnevek nem méltók arra, hogy az én költői tehetségemet a versbe foglalásuk kösse le, hanem azt is, hogy ezek népek nem méltók az én szellememhez.

A versek ennek a távollét-tapasztalatnak megfelelően hol római, hol helyi témákkal foglalkoznak, de ez mit sem változtat a hangnemükön. A sok közül az egyik helyen, ahol egy enyhébb száműzetés vágya kap hangot, hogy kicsivel közelebb kerüljön és az ellenségtől távolabb,¹⁶ azt nem is kell mondania, *mihez* közelebb, mert ennek a világnak csak egyetlen centruma van. A határvidék környezetének leírásában nem látszik semmiféle antropológiai érdeklődés: a beszélő mindent és mindenkét, nyelvestül, ruházatostul, viselkedésetül méltatlannak talál magához.

Triumphusok

Egyszer azonban áttételesen szóba kerül egy másik háborús határvidék, Germania is. A *Tristia* IV. 2-ben Ovidius egy triumphus leírását adja, germaniai hadisikerek ünneplését Rómában. Csak amikor a rendek teljes összhangját taglalja, akkor veti közbe a lovagrend kapcsán, amelyhez maga is tartozott, hogy „Nékem nem jut már örömből: messze szakadtam / tőlük, hosszú az út, elkopik addig a hír” (17–18, ford. Kopeczky Rita). De akkor hogyan tudja leírni az ünnepet? A közösségből kizárt hangja szólaltatja meg magát a közös örömet. A zárlat azt fejtegeti, hogy lélekben látja az eseményeket. Akkor az egész leírás fikció? Igen. A nép jelen lehet, „de én ezt a gyümölcsöt csak fikció révén (*figendo*) és nagyon távol lévő fülemmel tapasztalhatom meg” (67–68).¹⁷ A birodalom peremére alig jut el, aki elmesélhetné, és „az is csak későn, egy régi diadalmenetről számol be” (71). De „amikor hallom, örülni fogok neki” (72).¹⁸ A jövő idő azt sugallja, hogy az eddig leírtak még csak nem is egy töredékesen hallott esemény fiktív kiegészítését képezik, hanem egy, a jövőben hallható beszámoló megelőlegezését. A vers szövegének mintegy negyedét teszi ki egy jelenlévő szemlélő beszéde, amelyet ez a két sor vezet be (25–26):

*quorum pars causas et res et nomina quaeret,
pars referet, quamvis noverit illa parum.*

Egyik néző kérdi: „Ki ez? Hogy volt? Mi...?” – a másik nem tud többet ugyan, mégis a szót szövi már.

(Kopeczky Rita fordítása)

A diadalmenet nyilván élvezhető pusztán látványként, látványosságként is, de azért értelmezésre szorul. A nézők egymást kérdegetik. Ovidius a válaszolók szövegeiből egyetlen monológot idéz vagy alkot, de hangsúlyozza, hogy a válaszoló ugyanolyan tájékozatlan, mint a kérdező. Vagyis a germán hadszíntér eseményei Rómában is csak nagyjából fiktív beszámolókból hallhatók. Az Ovidius által elmesélt fiktív diadalmenet a fővárosiak számára egy többé-kevésbé fiktív háború megnyerését ünnepli. A háborúnak mint olyannak persze ott (a fiktív Rómában) megvannak az evidenciái: láthatók a foglyul ejtett barbárok és láthatók a legyőzött helyek és folyók nevei. Ezért az ottani beszélő megelégedhet egyszerű deixisekkel, és csupa olyasmit mond, mint „ez”, „az ott”, „ez a tó, ezek a hegyek, ez a sok erőd, ez a sok folyó” (37). De azért feltűnő, hogy a szövegben mindössze egyetlenegy, mégpedig

a legkézenfekvőbb földrajzi név szerepel, a Rajnáé. Technikailag persze mondhatjuk, hogy a hírektől és a könyvtáraktól elzárt Ovidius nem tudott igazi helynevekkel dolgozni, és ezt a nehézséget hidalta át a fiktív néző egyenes idézésével, akinek a táblákon látott helyneveket nem kell kimondania, hiszen azokat a beszélgetőpartnere is látja. De a kimondatlan helynevekhez fűzött (közhelyes) kommentárok már ott is fiktívek, és összességükben nagyon elnagyolt képet adnak a germán hadszíntérről. A központban senkit nem érdekel, hogy pontosan milyen is a határvidék. Az ünnepi látványosság kedvéért talán megkérdezik, mi is az, ami látnak, de annyi fáradságot már nem vesznek, hogy olyantól kérdezzék meg, aki tudja.

Ráadásul ez a hely érdekes intertextuális kapcsolatot tart fenn *A szerelem művészete* (*Ars amatoria*) egyik részletével, amelyben a császári családnak szóló hosszú hízelkedés, egy keleti hadjárat sikerének jóslata a jövőbeli triumphus leírásába megy át (*Ars* I. 213–216). Minthogy ez a rész az ismerkedési lehetőségek és az arra alkalmas római helyszínek katalógusának része, a didaktikus előadás azzal folytatódik, hogy ez az elképzelt triumphus is kiváló alkalom lesz az ismerkedésre. Merthogy lesz ott olyan nő, aki kérdegetni fog, és akkor a látnivalók elmagyarázása máris társalgáshoz vezet. Sőt, kérdezetlenül is lehet magyarázni, és mindehhez egyáltalán nem kell tudni az adatokat (219–222):

*Atque aliqua ex illis cum regum nomina quaeret,
quae loca, qui montes, quaeve ferantur aquae,
omnia responde, nec tantum siqua rogabit;
et quae nescieris, ut bene nota refer.*

És ha egy ifjú hölgy megkérdezi tőled: az ott ki, mely hegynek s víznek volt ura, merre király, és ha nem is kérdez, mondd el neki gyorsan, amit tudsz, azt is, amit nem tudsz, lássa a lányka, ki vagy.

(Bede Anna fordítása)

A *Tristiában* a triumphust néző tömeg kérdezőkre és válaszolókra osztható (*pars – pars*), de az *Ars amatoria* nemcsak a szituáció általános hasonlósága, hanem szó szerinti egyezések (elsősorban a *nomina quaeret* sorvégződés) révén is megidézett szövegelemleke nem vonatkozást is ad ennek a kettéosztásnak. A kérdezőkhöz a kíváncsiskodás sztereotip női szerepe kapcsolódik, a válaszolókhöz pedig a nem kevésbé sztereotip szerepe annak a férfinak, aki magabiztosan elmagyaráz bármit, amiről pedig halvány fogalma sincs. És ha ezt a dinamikát ideértjük, akkor az is világos, hogy a határvidék a triumphus közönségét még akkor sem érdekli, amikor beszélnek róla, mert a beszélgetés nem a tárgy, hanem a másik beszélő megismerését, nem a tanulást, hanem az ismerkedést szolgálja.

A triumphus témája az *Epistulae*ban is visszatér. A II. könyv nyitó versében arról van szó, hogy híret vette egy császári diadalmenetnek, és ez a diadalmenet is leírható, mert a hír révén látja az ünnepet. A 19. sortól kezdődően a Famát (a megszemélyesített Hírt/Szóbeszédet) szólítja meg, és olyankor mond neki, hogy „rajtad keresztül látom a triumphus menetét, noha be vagyok zárva a geták közé”; „a te jelentésedből tudtam meg”; „te mesélted el nekem”. Ennek megfelelően a diadalmenet leírása majdnem végig függő beszédben hangzik el, úgy, ahogyan azt a Fama elmesélte. Ez a leírás eléggé álta-

lános, semmilyen sajátos elemet nem tartalmaz egészen a 45. sorig, ahol az előadás egyenes beszédbe vált át, és arról lesz szó, hogy a foglyok nagy része bocsánatot kapott és megtarthatta életét, még Bato (a dalmáciai felkelés egyik vezetője) is. Ebből merítheti Ovidius azt a reményt, hogy talán az istenség haragja ellene is megenyhülhet, hiszen most az ellenséggel szemben szelídek az istenek. Hogyan? A foglyul ejtett lázadó, ellenséges, barbár sorsával állítja párhuzamba a sajátját? Még akkor is furcsa ez, ha egy *a fortiori* érvelés keretében történik. Tulajdonképpen ennek a versnek az eleje is problematizálja az ekkor már régóta a határon élő római szubjektum viszonyát a római birodalmi expanzióhoz: ott arról volt szó, hogy a diadalmenet híre váratlanul édes örömet okoz neki a szkíta vidéken, és ettől már magát a helyet sem utálja annyira. És noha a császár azt akarta, hogy neki semmi öröme se legyen az életben, ezt az örömet mégis ő okozta neki (7–8). A császár sikerének örülni szinte lázadás a császári ítélet ellen, miközben a provincia egy másik hadszíntéren elért diadal révén lesz elviselhetőbb. Mindez természetesen afféle rafinált hízelkedés a császári családnak, egy éppen Germanicushoz címzett versben, de ugyanakkor árulkodik Ovidius kolonizációs szerepfelfogásáról is: bármi történjék is vele személy szerint, azonosulása a központtal (és ettől elválaszthatatlanul: lojalitása az uralkodócsalád iránt) töretlen, miközben a birodalmi expanzió felett érzett öröm teszi számára a birodalom részeként érzékelhetővé a perifériát is. A vers mindazonáltal azzal zárul, hogy Germanicus jövőbeli triumphusát is meg fogja énekelni, ha megéri. Azt a lehetőséget, hogy meghal, mielőtt Germanicus saját triumphust tartana, csak az erőszakos halál lehetőségével köti össze: „ha nem talál el előbb szkíta nyíl, ha nem vágja le karddal a fejemet vad geta” (65–66).¹⁹ Tomit továbbra is hadszíntérként ábrázolja, ahol senki nem hal meg természetes halállal.

Az viszont már megint a corpus játékosságának tünete lehet, hogy az *Epistulae* ugyanezen könyvében kijelenti, hogy nem sikerült a triumphus témáját megírnia. Abban a versben a költői erő hanyatlásáról panaszkodik. Ha a címzettnak, egy bizonyos Salanusnak tetszenek, az nyilván azért van, mert sajnálja, amiért olyan helyen kell élnie, amely az egész földkerekségen a legkevésbé részesül a *pax Augustából* (*Ep.* II. 5, 15–18). A megmaradt csekély tehetség apró témák kidolgozásához még elég (27–30):

*Nuper, ut huc magni peruenit fama triumphi,
ausus sum tantae sumere molis opus.
Obruít audentem rerum grauitasque nitorque
nec potui coepti pondera ferre mei.*

Ám nemrég ideért diadalmenetünknek a híre,
s bár túl súlyos a tárgy, én nekifogtam azért
írni, hiába, nagyobb volt és ragyogóbb ez a téma,
és nem bírtam a súlyt, erre kevés az erőm.

(Kartal Zsuzsa fordítása)

Az a két triumphus-vers tehát, amelyekről az előzőekben volt szó, soha nem készült el.

Szőr és szörme

Ovidius ezeknek a fikciós játékoknak megfelelően van is meg nincs is Tomiban, nincs is meg van is Rómában.²⁰ Egy korábbi idézetben a geták nadrágja volt a helybeliek idegenségének elkeserítő vizuális jele. Összefügg ez persze a rettenetes hideggel, mint egy másik hely mutatja (*Tr.* III. 10, 19–20):

*Pellibus et sutis arcent mala frigora braxis,
oraque de toto corpore sola patent.*

Itt a fagy ellen bő nadrág, suba védi az embert,
testéből sose látsz mást, csak az orra hegyét.

(Franyó Zoltán fordítása)

Csak hogy ezt a viseletet a rómaiak togájához képest kell a barbár idegenség sokkoló emblémájának tekinteni, és ha ez a helyi időjárás miatt van, az csak egy másik hiányt, a mérsékelt éghajlat áldásának hiányát tudatosítja. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy nemcsak az északi barbárok, hanem a perzsák is nadrágot viseltek. Ovidius a Tomi görög városában születettekről azt írja, hogy még ők is perzsa nadrágot viselnek (*Tr.* V. 10, 33–34). Feltehetőleg a hideg miatt, de megengedve, hogy ők legalább nem olyan nadrágot, mint a geták. De ettől a viseletük még egyértelműen barbár. Néha nehéz eldönteni, hogy a helybeliek elhanyagolt, kulturálatlan, bozontos szőrzetere, vagy a hideg ellen viselt szőrmékre utal-e, amikor például a *hirsuti Getae* (*Ep.* III. 5, 6) kifejezést használja. Merthogy mind a kettőt taszítónak találja a helybeliekben. Egyszer a sosem nyiratkozó (*intonsi*, *Ep.* IV. 2, 2), máskor a szőrmés (*pelliti*, *Ep.* IV. 10, 2) getákat emlegeti, akik közt már a hatodik évet tölti. Amikor a szőrmét viselő (*pelliti*) corallusokhoz túlságosan közeli partoktól és a vad getáktól akar szabadulni (*Ep.* IV. 8, 83–84), akkor sejthető, hogy mindkét jelző mindkét népre vonatkozik, és hogy a kapcsolatuk nem esetleges: a szörmeviselés a vadság látható jele. A vadság e külső jelei azonban a civilizált együttélés képességét is megkérdőjelezzik, és a leírásban a kettő összekapcsolódhat (*Tr.* V. 7, 47–50):

*Non metuunt leges, sed cedit viribus aequum,
victaque pugnaci iura sub ense iacent.
Pellibus et laxis arcent mala frigora braxis,
oraque sunt longis horrida tecta comis.*

Törvényt nem tisztelnek; erő számít, nem igazság:
kardok uralma alatt porba taszítva a jog.
Rossz göncük bő nadrág s állatbőr a hidegben,
arcuk ijesztő, mert hosszú bozont fedi be.

(Csorba Győző fordítása)

Ovidius világossá teszi az összefüggést: az állandó katonai fenyegetettségben mindenki mindig fegyveresen jár és lelkiileg is harcra kész, ilyen idegállapotban viszont nyilván nehezen várják ki a civilizált igazságszolgáltatás működését (15–20):

*In quibus est nemo, qui non coryton et arcum
tellaque vipereo lurida felle gerat.*

*Vox fera, trux vultus, verissima Martis imago,
non coma non ulla barba resecta manu,
dextera non segnīs fixo dare uulnera cultro,
quem iunctum lateri barbarus omnis habet.*

Nincs, ki tegezt s íjat ne viselne, s nincs ki kezében
kígyóméregtől sárga hegyű kelevézt.
Hangjuk nyers, arcuk darabos, mint vad katonáké;
hajba, szakállba a kéz errefelé sose nyír.
Jobbjuk mindig kész rá, hogy sebet üssön a törrel,
minden barbárnak ott fityeg egy derekán.
(Csorba Győző fordítása)

A nyelv

A kulturális idegenség természetesen nemcsak az öltözködésben nyilvánul meg, hanem legfőképpen a nyelvben. Hogy senki nem beszél latinul, az megnehezíti a költészet gyakorlását, hiszen nincs kinek felolvasni egy újonnan elkészült verset, nincs kivel megvitatni érnyeit és esetleges hibáit, valamint a friss javításokat. A Rómában ekkor szokásos médium, a nyilvános felolvasás helyett a vers csak írásban létezhet, és a költő csak nagyon áttételesen, hosszas levelezés útján kaphat visszajelzést közönségétől. Noha a szakirodalom általában leszögezi, hogy Ovidius verseinek minősége Tomiban sem lett gyengébb,²¹ a költemények visszatérő témája a költői hanyatlás, aminek fő okát a beszélő a támogató közeg hiányában látja. Ahogyan visszatérően újra és újra leírja, mi hiányzik neki a minőségi költészet létrehozásához, az eléggé pontosan megfelel annak, amit Horatius fejteget az *Ars poetica* utolsó harmadában, arra intve az idősebbik Piso fiút, hogy integráldjon a római elit kollektív alkotói mechanizmusaiba. A félkész verset meg kell mutatni barátoknak, kritikusoknak, és tanácsaik alapján kell tovább dolgozni rajta. A vers legyen folyamatos megbeszélés tárgya elkészülte előtt. Horatius gúnyolódik azokon, akik azt képzelik, hogy ezen a közegen kívül is lehet zseniális alkotásokat létrehozni, az örült költőn, vagy azokon, akik az örült költő szerepét játsszák (*AP* 299–304):

*Nanciscetur enim pretium nomenque poetae,
si tribus Anticyris caput insanabile numquam
tonsori Licino commiserit. O ego laevis,
qui purgor bilem sub verni temporis horam!
Non alius faceret meliora poemata: verum
nil tanti est.*

Azt hiszi, hogy költő neve és értéke csak úgy lesz,
hogyha fejét, melyet nem gyógyíthatna ki három
Anticyrában sem, Licinus borbély sose látja.
Balgatag én, ki epém megtisztítom tavaszoként!
Másként jobb verset nem költene senki; de hagyján!
(Muraközy Gyula fordítása)

Örültnek lenni vagy örültként viselkedni Horatius szerint nem éri meg a nagy költészet kedvéért, már csak azért sem, mert akkor az ember nem társalozhat a költészetről a római elit tagjaival.²² A száműzetésben Ovidius olyan helyzetbe kerül, mint

Horatius örült költője: kizáródik a római költészet közegéül szolgáló, azt létrehozó eleven társadalmi vagy társasági mechanizmusokból. A hűtlen barátot a szerencse forgandóságára figyelmeztető elégiában ezt olvassuk (*Ep.* IV. 3, 51–54):

*„Litus ad Euxinum” si quis mihi diceret „ibis
et metues, arcu ne feriare Getae”,
„i, bibe” dixissem „purgantes pectora sucos
quidquid et in tota anscitur Anticyra.”*

Bárki nekem megmondja: „az Euxinusnak a partján
laksz, és rettegsz majd, hogy geta nyíl, mi elejt”,
„menj!” – így szóltam volna. – „Igyál, tisztítsd meg az
elméd

annyi hunyorral, mit csak terem Anticyra!”

(Kartal Zsuzsa fordítása)

Nem állítom, hogy az örültség és a gyógy módok szókincese vagy Anticyra kézenfekvő metonímiája szövegszerű kapcsolatot teremt a versek között. De ami régen Rómában örültségnek tűnt, az most realitás. Ovidius az *Ars poetica* örült költőjének kirekesztett helyzetében találja magát. Többször hangoztatott következtetése azonos Horatiuséval: nagy költészet így nem jöhet létre. Természetesen nem kell készpénznek vennünk ezeket a kijelentéseket, hiszen érveinek egy része nyilvánvalóan hamis: a versekbe nem szüremlenek be geta szavak, és a szövegben nincsenek barbarizmusok, soloecizmusok. Ha mindezt afféle szerénykedésnek (*Bescheidenheitstopik*) tekintjük, és azt gondoljuk, hogy a száműzetéssel járó elszigeteltség egy másféle, de nem rosszabb költészet létrehozásának a lehetőségét jelenti, akkor is a horatiusi következtetés adódik: ennyit nem ér a dolog.

Tomii mellesleg egy milétosi alapítású görög gyarmatváros, amivel a száműzött is tisztában van. Hogy mégis barbárföld kellős közepének (*media barbaria*, *Tr.* I. 10) mutathassa lakóhelyét, gyakran hangsúlyozza a görög telepesek elbarbárosodását, nyelvvesztését. Elmondja, hogy a görögöt Tomiban sokkal kevésbé beszélik, mint a getát (*Tr.* V. 2, 65–72). Bár a partvidéken kevert a görög és a kelta lakosság, az egészet inkább a pacifikálatlan geták határozzák meg (*Tr.* V. 7, 11–12). Ha egy ilyen helyen kell élnie az embernek, nyilván megtanulja a nyelvet. Ebből a szempontból megfigyelhető bizonyos változás a száműzetés költészetében. A *Tristia*-ban még a nyelvi kirekesztettségről van inkább szó, az *Epistulae ex Pontó*-ban, főleg az utolsó könyvben már fölényes nyelvtudásról és bonyolult kapcsolatrendszerrel a periféria lokalitásában. A költemények nem mesélik el egy nyelvtanulás folyamatát, és arról sincs szó, hogy a versek egymásutánjából kirajzolódna egy folyamat, amelynek során egyre jobban tud kommunikálni a helybeliekkel. Inkább csak arról van szó, hogy a *Tristia*-ban visszatérő téma a kommunikációképtelenség, a nyelvtudás hiánya, az *Epistulae*-ban pedig, különösen az utolsó könyvben, már olyan helyzetekről van szó, amelyek magabiztos nyelvtudást feltételeznek.

A *Tristia* V. könyvének 10. elégiájában eléggé frusztráltan nyilatkozik a saját nyelvi idegenségéről (35–39):

*Exercent illi sociae commercia linguae:
per gestum res est significanda mihi.
Barbarus hic ego sum, qui non intellegor ulli,
et rident stolidi verba Latina Getae;
meque palam de me tuto mala saepe loquuntur.*

Ők más nyelv szavait használják, mint mi, közöttük kézzel, gesztussal kell kifejezni magam.
Itt barbár vagyok én: nos, vagy tán értem a nyelvük?
És a latin szavakon ostoba geta röhög.
Biztos sokszor szólnak csúful rólam-előttem...
(Erdődy János fordítása)

A barbár az, aki nem tud beszélni, tudniillik görögül vagy ekkor már – legalábbis a rómaiak szerint – latinul. Ez a fensőbbes álláspont csak látszólag fordul meg, amikor belátja, hogy egyetlenként, aki nem beszél a helyi nyelvet, itt ő számít barbárnak, összevissza, értelmetlen hangcsoportokat gügyögőnek, hiszen rögtön leszögezi, hogy ez alapvetően nem azért van, mert ő nem tud getául, hanem hogy a geták ostobák, hiszen nem tudnak latinul. Hogy eközben ő válik gúny és nevetség tárgyává, az megalázó ugyan, de csak azért, mert az adott helyen a geták vannak többen. Ovidius elégtételt vehet írásban, latinul kommunikálva a Rómában levőkkel, és a közös csoportidentitás biztonságával mondhatja, hogy a geták az ostobák, akik ezt ugyanúgy nem értik, mint ahogy Ovidius nem érti az ő gúnyolódásukat.

A nyelvtanulás eleinte inkább afáziát eredményez (*Tr.* III. 14, 45–50):

*Dicere saepe aliquid conanti (turpe fateri)
verba mihi desunt dedidicique loqui.
Threicio Scythicoque fere circumsonor ore,
et videor Geticis scribere posse modis.
Crede mihi, timeo ne sint inmixta Latinis
inque meis scriptis Pontica verba legas.*

Szólni akarnék (szégyen elismernem!), de beszélni már-már nem tudok, és szókat nem lelek én.
Thrák és geta beszéd zsong itt folyton körülöttem,
végül a getáknak nagy költője leszek?!
Hidd el, csaknem félek már, a latin szövegemben felburjánzik majd egy-egy pontuszi szó.
(Erdődy János fordítása)

De ha már annyira tud getául, hogy akár verset is írhatna, akkor mit jelent, hogy elfelejt beszélni? Beszélni és írni persze nem ugyanaz. A többnyelvűség beszédzavart okozna? Sokkal valószínűbb, hogy a beszélni (*loqui*) igét többnyire – de itt mindenképpen – a latinak tartja fenn, és amit a helyiek csinálnak, az szerinte csak zajkeltés (*sonare*). De nemcsak az anyanyelven elnémulás ronda, szégyen getául megszólalni is. Fél attól, hogy a barbár nyelvi környezet hibássá teszi a latinját (*Tr.* III. 1, 17–18), de persze így se lesz barbárabb a környezeténél: a verseket nem javítgatja, mert a szarmata közegben így is elég jók, nem szabad őket a római költők produktumaival összevetni (*Tr.* V. 1, 71–74).

De ami a *Tristiában* még csak talánként fogalmazódik meg, az az *Epistulae* utolsó könyvében megtörténik: Ovidius majd-

nem geta költőnek nyilvánítja magát, mert *Getico scripsi sermone libellum / structaque sunt nostris barbara verba modis* („Még geta nyelven is írtam könyvet, jaj pirulok, hogy / ily barbár szavakat én versekbe szedek”, *Epist.* IV. 13, 19–20, ford. Kartal Zsuzsa). Ehhez a közléshez viszont ez az érzelmekítő társul: *A pudet!* Hiába, hogy ugyanebben a könyvben már egyszer azt állította, hogy itt még maga Homéros is getává lenne (*Ep.* IV. 2, 21–22), a geta nyelvű költészet nem dicsőség. Ennek a történetnek a hitelességét is kétségbe szokták vonni,²³ és méltán, merthogy nagyon nehéz elképzelni az időmértékes verselést egy szatem nyelven. A getáknál egyébként sikert arat a verse, és ezt így fejezték ki (35–36):

*et caput et plenas omnes movere pharetras,
et longum Getico murmur in ore fuit.*

mozgatták fejüket, s vele zörrentek tele puzdrák,
lárma, kiáltás kelt vad geta ajkakon...

(Kartal Zsuzsa fordítása)

Ismét csak nem beszéd, hanem ezúttal moraj, amit a geták a szájukkal csinálnak, és az is jellemzi szokásaikat, hogy még egy versfelolvasásra is felfegyverkezve jönnek,²⁴ és tegezzel fejezik ki tetszésüket. De vajon miről szólt ez a költemény? Augustus apoteózisáról és a császári család dicséretéről. Ovidius tehát császárpangyricust ír getául, és így nemcsak saját magát helyezi el a geta nyelvi közegben, hanem a getákat is integrálja a Római Birodalom politikai közösségébe. Attól persze, hogy egy gyarmatosító megtanulja a gyarmati nyelvet, még nem lesz közülük egy: a nyelvtudás éppenséggel a kolonizáció egyik fontos technikai eszköze.²⁵ Ha elfogadjuk ezt a vélhetőleg legalább részben fiktív helyzetet, amelyben Ovidius megteremti a klasszikus típusú (a görög–római költészettel metrikailag és műfaji rendszerét tekintve is ekvivalens) geta költészetet, ami hasonlítana a hellénisztikus római irodalom néhány száz évvel korábbi megteremtésére, azzal a fontos különbséggel persze, hogy itt nem egy alávetett nép kultúrájához asszimilálódnak szintén alávetett, idegen költők alkalmazásával, hanem a politikailag domináns kultúra asszimilálja az alávetetteket, akkor Ovidius az aulikus jellegű költészet tartalmi aspektusai révén politikailag, míg a formai aspektusok révén kulturálisan igyekszik a getákat integrálni.

Az *Epistulae* IV. könyvének több versében is szó van arról, hogyan reagálnak Tomi lakói Ovidius jelenlétére és tevékenységére. Rögtön a geta vers felolvasása után például „valaki” azt mondja neki: *Scribas haec cum de Caesare [...], Caesaris imperio restituendus eras* („hogyha te így írsz, akkor a Caesar / Caesar országát kell felajánlja neked”, 37–38, ford. Kartal Zsuzsa). Egyfelől nem érti, miért van büntetésben egy ennyire lojális alattvaló, másfelől láthatólag jót akar neki, szeretné, ha teljesülne leghőbb vágya, hogy elkerüljön Tomiból. A IV. könyv 9. elégiájában el is dicsekszik azzal, hogy a helybeliek szeretik őt, és csak azért kívánják, hogy elkerüljön onnan, mert látják, hogy ő ezt akarná, viszont a maguk szempontjából azt szeretnék, hogy maradjon (99–102). Ugyanitt elárulja, hogy Tomiban és a környező városokban adómentességet kapott, és különböző *decretumok*ban dicsérték őt. Ehhez azt a kommentárt fűzi, hogy előnyös ez a magafajta szerencsétlennek, de nem nagy dicsőség. A 14. elégiában viszont, a hely hosszas

Eugène Delacroix: *Ovidius a szkíták között*, 1862. Metropolitan Museum of Art, New York City
(forrás: Wikimedia)

szidalmazása után megemlíti, hogy amiért ilyeneket ír, a tomi közvélemény ellene fordult. Pár gondolat után arról, hogy lám, még itt is árt neki saját költészete, maguk a tomibeliek megszólítása következik (23). Hozzájuk kezd beszélni, egyrészt hogy elmagyarázza, nem velük, hanem csak a hellyel és a körülményekkel van baja, másrészt hogy irántuk való szeretetét és lojalitását bizonygassa. A hely tényleg rémes, de ezt a helybeliek is tudják, és szoktak is beszélni róla. Másrészt pedig: „Az, hogy a sorsomat olyan finoman kezeltétek, tomibeliek, mutatja, milyen lágyszívű görögök vagytok” (47–48). Görögök, nem geták. Lehetséges, hogy a szeretet és hála érzete a város nem görög, geta lakosságára nem vonatkozik, például azért, mert alapvetően olyasmiről hálás, mint az adómentesség és a városi döntés értelmében kapott koszorú (51–56), és ezek egy görögnek tekintett politikai közösség ajándékai, de valószínűbb, hogy ezúttal a hosszú gyarmati akkulturációs folyamat sikereit

hangsúlyozza. Ahogyan a központból érkező celebbel bánnak, az a birodalom kulturált népeire jellemző, ebből a szempontból már igazi görögöknek tűnnek, noha a város vegyes lakosságáról máshol azt állítja, hogy inkább a görögök is barbarizálódnak szokásaikat, viseletüket, nyelvüket tekintve.

Eugène Delacroix festménye, az *Ovidius a szkíták között* ugyan semmilyen részletében nem felel meg a hely ovidiusi leírásának, de a száműzetés lokális hatalmi dinamikáját tökéletesen ábrázolja. A szép öltözetű költő verseinek tekerccsével a kezében, mintegy lakomázó pózban, bár nem egy klinére, hanem gypágyra dőlve fogadja a láthatólag szegényesen élő barbárok hódolatát és egyszerű ajándékait. Az a kolonizációs ideológia, amely olyan egyértelműen leolvasható erről a képről, még ha a pontusiak alávettségét vélhetőleg a költő szellemi fölénye előtti hódolatként igyekszik is bemutatni, megfelel annak a diskurzusnak, amely a száműzetés költészetében működik.

Jegyzetek

A tanulmány alapjául szolgáló előadások a *Közép-európai határ(sáv)ok* című konferencián, Nyitrán, 2016. szeptember 5-én, valamint az Ókortudományi Társaság felolvasó ülésén, 2017. január 20-án hangzottak el. Készült a 112415-ös számú NKFIH pályázat keretében.

- 1 A III. 12-vel mutatott szoros kapcsolat alapján (lásd Becker 1971, 449–80, 470) felvetődik, hogy Arethusa és Lycotes neve Aelia Galát és Postumust fedi. Vö. Günther 2006, 366.
- 2 Lásd Horsfall 1995, 58–59. Már Servius is vitatkozik mások hasonló jellegű, de eltérő azonosításaival. Például szerinte a 2. *eclogában*

Alexis Caesarral azonos, míg mások szerint Pollio Alexander nevű rabszolgájával, akibe Vergilius szerelmes volt.

- 3 A hangnem humoros jellege a hiperbolikus mitológiai párhuzamok párhuzamokból, a saját kezének intézett beszéd pátozásából, az önostorozással ellentétes objektív megjegyzésekből és a váratlanul triviális zárlatból adódik (McKeown 1989, 164).
- 4 A műfordításokat a következő kiadásokból idézem: Ovidius 1943, 1982, 1991, 2002; Horatius 1961.
- 5 Konstan 2014, 154.
- 6 Lásd Lyne 1980, 78–81 és Murgatroyd 1981.

- 7 Paul Veyne (1988, 88, 5. jegyzet) kiemeli, hogy a római szerelmi elégia általában kerüli a szexualitás témáját, és nyíltan csak a szadizmusról beszél. A lány ütése, megerősökölése, hajhúzás, karmolások: ezek a szokásos erotikus motívumok.
- 8 Vö. Habinek 1998, 151–169.
- 9 Fitton Brown 1985, 18–22. Az elmélet történetéhez lásd Claassen 1999, 34.
- 10 Habinek 1998, 218, 9. jegyzet.
- 11 A *Heroides* és a száműzetésbeli levélkorpusz kapcsolatához lásd Rosenmeyer 1997.
- 12 A szójátékokhoz lásd Claassen 1999; az ironikus intertextuális játékokhoz Williams 1994, 3–49; általában a humor témájához a *Tristia*ban pedig Claassen 2009, 180–181.
- 13 A vers humorához, a körköröség játékaival lásd még Tamás 2010.
- 14 Williams 2006, 235.
- 15 Ovidius valójában sauromatákat emleget, akik egyfelől nem azonosak a sarmatákkal, másfelől Tomitól messze északkeletre éltek. A két nép összekeverése is jelezheti Ovidius részéről az apró részletek iránti teljes érdektelenséget a helybeli népek tekintetében. A *Sauromatae* alakot nyilván metrikai okokból részesítette előnyben, hiszen a *Sarmatae* szónak csak néhány ragozott alakja illeszthető hexameterbe. Még ha maga esetleg tisztában volt is a különbséggel, feltételezhető, hogy római közönsége ugyanazon szó változatainak tekinti a két alakot.
- 16 IV. 4, 51–52: *mitius exilium, pauloque propinquius opto, / quique sit a saeuo longius hoste locus* („Enyhébb száműzetésre, kicsit közelebbire vágyom, / harcias ellenség kardja ahol sose dűl”, ford. Kopeczky Rita).
- 17 *at mihi fingendo tantum longaque remotis / auribus hic fructus percipiendus erit.*
- 18 *is quoque iam serum referet veteremque triumphum: / quo tamen audiero tempore, laetus ero.*
- 19 *inbuero Scythicas si non prius ipse sagittas / abstuleritque ferox hoc caput ense Getes.*
- 20 Williams 2002, 238.
- 21 Luck 1961.
- 22 Erről részletesebben lásd Hajdu 2015.
- 23 Williams 1994, 91–92.
- 24 Pippidi (1977) inkább fordítva képzelet el, miszerint Ovidius a geták egy többé-kevésbé hivatalos gyűlésének keretében adta elő költeményét.
- 25 A másik nyelvének megtanulását sokan szeretnék a megértés, a dialógus, a harmonikus együttműködés felé vezető útnak látni. A hatalmi viszonyok és a kolonizáció felől kritizálja ezt a felfogást a Warwick Research Collective (Deckard *et al.* 2015, 25–27).

Bibliográfia

- Becker, C. 1971. „Die späten Elegien des Propertius”: *Hermes* 99, 449–480.
- Claassen, J.-M. 1999. „*Exsul ludens*. Ovid’s Exilic Word Games”: *Classical Bulletin* 75, 23–35.
- Claassen, J.-M. 2009. „*Tristia*”: Peter Knox (szerk.): *A Companion to Ovid*. Malden, MA, 184–193.
- Deckard *et al.* 2015. *Combined and Uneven Development. Towards a New Theory of World-Literature*. Liverpool.
- Fitton Brown, A. D. 1985. „The Unreality of Ovid’s Exile”: *Liverpool Classical Magazine* 10/2, 18–22.
- Günther, Hans-Christian 2006. „The Fourth Book”: Uő (szerk.): *Brill’s Companion to Propertius*. Leiden, 353–385.
- Habinek, T. 1998. *The Politics of Latin Literature*. Princeton.
- Hajdu P. 2015. „Az *Ars poetica* mint tiszta költészet”: *Helikon* 61, 311–319.
- Horatius 1962. *Összes művei*. Szerk. Borzsák István és Devecseri Gábor. Budapest.
- Horsfall, N. 1995. *A Companion to the Study of Virgil*. Leiden.
- Konstan, D. 2014. *Sexual Symmetry. Love in the Ancient Novel and Related Genres*. Princeton.
- Luck, G. 1961. „Notes on the Language and Text of Ovid’s *Tristia*”: *Harvard Studies in Classical Philology* 65, 243–261.
- Lyne, R. O. A. M. 1980. *The Latin Love Poets*. Oxford.
- McKeown, J. C. 1989. *Ovid: Amores. Text, Prolegomena and Commentary*. 2. köt. Leeds.
- Murgatroyd, P. 1981. „*Servitium amoris* and the Roman Elegists”: *Latomus* 40, 589–606.
- Ovidius 1943. *Szerelmek*. Ford. Karinthy Gábor. Budapest.
- Ovidius 1982. *A szerelem művészete. A szerelem orvosságai*. Ford. Bede Anna – Szathmáry Lajos. Budapest.
- Ovidius 1991. *Levelek Pontusból*. Ford. Kartal Zsuzsa. Budapest.
- Ovidius 2002. *Keservek (Tristia)*. Szerk. Teravágimov Péter. Budapest.
- Pippidi, D. M. 1977. „Tomis, cité géto-grecque à l’époque d’Ovide”: *Athenaeum* 65, 250–256.
- Rosenmeyer, P. A. 1997. „Ovid’s *Heroides* and *Tristia*. Voices from Exile”: *Ramus* 26, 29–55.
- Tamás Á. 2010. „A várost olvasó könyv – a könyvet olvasó város. Az irodalmi kommunikáció színrevitele Ov. *Trist.* III. 1-ben”: *Ókor* 9/3, 30–39.
- Veyne, P. 1988. *Roman Erotic Elegy*. Ford. David Pellauer. Chicago.
- Williams, G. D. 1994. *Banished Voices. Readings in Ovid’s Exile Poetry*. Cambridge.
- Williams, G. D. 2002. „Ovid’s Exile Poetry. *Tristia, Epistulae ex Ponto* and *Ibis*”: P. Hardie (szerk.): *The Cambridge Companion to Ovid*. Cambridge, 233–245.